

İngilis mədəni realilərinin dildə əksi**Gülbanu Bəhram qızı Bəşirova***ADU-nun baş müəllimi***E-mail:** bashirg.@yahoo.com**Rəyçilər:** filol.ü.e.d., prof. Ç.M. Qaraşarlı,
filol.ü.f.d., dos. K.H. Cəfərova**Açar sözlər:** dil, milli, amil, denotativ, reali, konnotativ, xalq**Ключевые слова:** язык, национальный, фактор, денотативный, реальный, коннотативный, народ**Key words:** language, national, factor, denotative, real, connotative, folk

İngilis dilini öyrənərkən, ortaya elə bir fakt çıxır ki, sadəcə dilin qrammatik quruluşunu və əsas lüğət tərkibini mənimsəməklə istənilən nəticəyə tam nail olmaq mümkün deyildir. Öyrənilən dilin leksikasının söykəndiyi və ayrı-ayrı leksik layların əks etdirdiyi milli-mədəni bir reallıq vardır. Həmin reallıq bilavasitə xalqın milli mədəniyyətindən, etnik tarixindən qaynaqlanır və bu mədəni-tarixi reallıqlar məhz öyrənilən dili danışan xalqa aid olduğundan, onları başqa dilli mədəniyyət daşıyıcılarının dərhal anlaması mümkün olmur. Bu isə onu göstərir ki, dil öyrənən və yaxud tərcüməçi öyrənilən xarici dili milli-mədəni aspektdə, dilin mədəniyyət ili qovuşuğunda qarşılıqlı vəhdətdə mənimsəməlidir.

Dil onu danışan xalqın həyatının, maddi və mənəvi dəyərlərinin güzgüsüdür. Heç bir xalqın milli mədəniyyəti digər bir xalqınki ilə tam üst-üstə düşmədiyi kimi, onların bir çox dil vahidləri də öz semantik məzmununa, məna yükünə görə üst-üstə düşür. Bu halda xarici dilin milli koloritli leksikasını xüsusi olaraq öyrənmək zəruriyyəti meydana çıxır.

İngilis dilində mənası izahat və düzgün tərcümə tələb edən realilərin yaranması bu dili danışan xalqın özünəməxsus tarixi, həyat tərzini, onun bütün maddi və mənəvi həyatı fonunda baş vermişdir. Bu realilər çağdaş dilçilik terminləri ilə desək, kulturoloji, etnolinqvistik, sosial və başqa amillərlə əlaqədar olaraq meydana çıxmışdır.

Dil realiləri, onların denotativ və konnotativ mənaları haqqında kifayət qədər məlumata malik olmaq həm ingilisdillilərlə normal ünsiyyətin, həm də dildən aydın, normalara uyğun tərcümənin açarıdır. Apardığımız tədqiqat işinin də aktuallığını məhz bu gerçəklik müəyyən edir.

Dilçiliyin ayrıca qolu olub, bilavasitə milli mədəniyyətlə bağlı olan linqvokulturologiya dil ilə mədəniyyətin əlaqəsini öyrənir. Dil ilə mədəniyyətin əlaqəli tədqiqi dildə milli mədəniyyətin təsiri altında meydana çıxmış milli çalarlıqlı leksik təbəqəni əhatə edir (2, s. 45).

Dilin mədəniyyət kontekstində öyrənilməsi aktual bir elm sahəsi olub, bir çox mənbələrə söykənir və kompleks araşdırma metodlarına malikdir (4, s. 315).

Dilçiliyin bu sahəsinin məqsədi mədəni gerçəkliyin dil fonunda tədqiqi və təsviri ilə səciyələndir. Dil faktlarının köməyi ilə mədəniyyətin dildə əks olunması öyrənilir. Onun vəzifəsi mədəniyyətin dildə əks olunma faktlarını öyrənməkdir. Bu yanaşma dilin milli mədəniyyətin məhsulu, bir kodu olduğunu nümayiş etdirir. Bir sözlə, dil mədəniyyətin mövcudluğunun və onun funksiyasının fundamental əsası kimi çıxış edir.

Milli-mədəni çalarlıqlı leksik təbəqənin meydana çıxması, dilçilərin nöqtəyi-nəzərinə, aşağıdakı dil təbəqələrində öz əksini tapır:

1. Mədəniyyətin ən sabit üsürlərini təşkil edən adətlər;
2. Məişətlə bağlı adətlər;
3. Gündəlik ünsiyyət normaları;
4. Milli təfəkkür tərzii;
5. Millətin mədəniyyətlə bağlı adətlərini əks etdirən bədii ədəbiyyat;
6. Sosial-siyasi həyat gerçəkliyi;
7. Təbii sərvətlərin mənimsənməsi və təsəvvür olunması yolları;
8. Texniki və texnoloji gerçəklik (3, s. 20).

Bütün bu milli-mədəni xüsusiyyətlər öz əksini dildə sistem şəklində tapır.

Dil realiləri dil ilə onu danışan xalqın mədəniyyətinin qarşılıqlı əlaqəsinin göstəricisi, güz-güsü sayılmaqdadır. Bu problemin aktualığı odur ki, xarici dil daşıyıcıları ilə ünsiyyət prosesində rast gəldiyimiz bir çox söz və ifadələr vardır ki, konkret bir millətə məxsus həyatı gerçəkliyi əks etdirdiyindən, onların mənası dərhal anlaşılır və xüsusi izahat tələb edir. Bu tipli sözlərə aid olan semantik sahə həmin dildə danışan xalqın uzun əsrlər ərzində keçirdikləri həyat tərzini, tarixi hadisələri, onların etik-estetik görüşlərini əks etdirir.

Beləliklə, xarici dili mənimsəmək heç də onun qrammatik quruluşunu və ümumi lüğət tərkibini öyrənməklə məhdudlaşmayıb, xarici dilin milli mədəniyyətlə bağlı denotativ və metaforik leksikası ilə tanış olmağı tələb edir.

Dilçiliyin bu sahəsini öyrənən linqvokulturologiya, etnolinqvistika, sosiolinqvistika adlanan dilçilik sahələrinin hər birində milli koloritli leksik təbəqə müxtəlif nöqtəyi-nəzərdən tədqiq olunur.

Dilin bu sahəsini araşdıran tədqiqatçılar aşkara çıxarmışlar ki, dilin arxa planında onu danışan xalqın maddi və mənəvi gerçəkliyi dayanır və həmin gerçəkliyin ifadə olunduğu sözləri başqa dil daşıyıcılarının anlaması həmin millətin gerçək həyatı haqqında dolğun məlumata malik olmaqdan çox asılıdır.

Həmin dil təbəqəsinin, yəni dil realilərinin anlaşılması həmin xalqın mədəni, ictimai həyatı, adət-ənənələri, psixologiyası ilə tanışlıqdan bilavasitə asılıdır. Yalnız bu halda dili öyrənilən xalqın milli koloritli sözlərini anlamaq, eləcə də həmin xalqın dilində normal ünsiyyət qurmaq mümkün olar. Xarici dilin milli koloritli leksikasını öyrənmək üçün onun bədii ədəbiyyatı, sözlükləri, bir sözlə həmin dilin arxa planını əhatə edən mənbələri dərindən öyrənmək lazımdır.

Ayrı-ayrı dillərin milli koloritli söz və ifadələri çox zaman üst-üstə düşmür, çünki həmin dildə danışan xalqın özünün həyat tərzii də başqa xalqlarınkı ilə üst-üstə düşmür. Bu hadisəni yalnız müxtəlif sistemli dillər haqqında deyil, hətta ingilis dilinin fərqli variantlarının milli koloritli leksikası haqqında da demək olar. Məsələn, ingilis dilinin Amerika variantında işlənən downtown sözünün bildirdiyi mənanı Britaniya ingiliscəsində ifadə edən ayrıca söz yoxdur və həmin mənanı britaniyalılar uzun təsvir yolu ilə verə bilirlər: «the business centre of a town or a city» («şəhərin işguzar hissəsi») (1, s. 393).

Milli-mədəni çalarlıqlı sözlər ingilis dilinin bütün leksik laylarını əhatə edir. Buraya məişəti, həyat tərzini, milli peşə və məşğuliyyətləri və s. bildirən sözlər daxildir. Milli çalarlıqlı sözlər özünü iki şəkildə, denotat və konnotatlar şəklində göstərir. Denotatlar hər bir dildə sözün lüğəvi mənasıdır. Lakin milli çalarlıqlı denotatlar özünün əşya bildirən mənasından əlavə milli-mədəni amillərlə bağlı spesifik mənəvi çalarlıqları əldə edə bilir. Bu mənəvi çalarlıqları adət-ənənələrlə, folklorla və s. ilə əlaqədə meydana çıxır.

Dil daşıyıcılarının dünya görüşü və yaxud mədəni-tarixi inkişafının nəticəsi kimi meydana çıxan dil realiləri linqvoölkəşünaslığın obyektini təşkil edir. Real gerçəkliyə aid əşyaların özü-

nəməxsus milli assosiasiya ilə bağlı olan, digər mədəniyyətlərdə eyni assosiasiyaya malik olmayan məfhumlar məhz realilər və konnotativ sözlər sırasına daxil edilir. Realilər məhz müəyyən bir xalqa məxsus olan xüsusi leksik vahidlər olub, həmin xalqa aid tarixi faktları, mədəniyyət nümunələrini, spesifik idarəetmə üsullarını, mifoloji görüşləri və s. əks etdirir. Bu xüsusiyyətlərə malik olan sözlər dilçilikdə ekvivalenti olmayan sözlər də adlanır.

Milli çalarlıqlı söz və ifadələr konkret bir xalqın mədəniyyəti ilə bağlı olduğundan onların başqa bir dildə sözbəsöz tərcüməsi qeyri-mümkündür. Tərcüməçilər realiləri tərcümə edərkən, adətən ya geniş izahatdan istifadə edir, ya da həmin realilərin mənasını ifadə etmək məqsədilə neologizmlər yaratmalı olurlar.

Yalnız ayrı-ayrı millətlərin milli mədəniyyətini, tarixi hadisələrini, dövlət müəssisələrini, dini baxışlarını və s. əks etdirən realilər həmin millətlərin dillərində yalnız onların başa düşə bildikləri dil realilərinə çevrilir. Bu tipli sözlər məhz həmin dildə danışan xalqın anlayışları hüdudunda olub, başqa dillərdə ekvivalenti olmayan leksik laylara aid edilir. Bu laylara daxil olan sözlərin ifadə etdikləri məfhumlar digər xalqların mədəniyyətinə xas deyildir. Bu məfhumu ifadə edən sözlərin tərcüməsində, qeyd olunduğu kimi, tərcüməçilər ya geniş təsvirdən, ya da eyni mənanı ifadə edən bilən spesifik neologizmlərdən istifadə etməli olurlar.

Misal üçün, ingilis dilinin Amerika variantına aid bir nümunəyə nəzər salaq. Yazıçı M.Mitçelin «Gone with the wind» romanındakı «bread lines in the cities grew longer» cümləsində bread lines ifadəsi hərfən “çörək növbələri” mənasında olduğundan, cümlə hərfən «Şəhərlərdə çörək növbələri artmışdır» şəklində tərcümə edilə bilər. Lakin bread lines bir reali kimi «işsizlərin pulsuz qida almaq üçün növbəsi» anlamındadır və tərcüməçi bu və ya digər amerikanizmi düzgün tərcümə etmək üçün Amerika xalqının iqtisadi həyatı və nəticə etibarilə onların iqtisadi həyatı ilə tanış olmalıdır.

Bread lines məhz amerikalıların iqtisadi həyatını əks etdirən reallıq olduğu kimi, onun dildə ifadəsi də ingilis dilinin Amerika variantında özünəməxsus dil realisidir. Onun başqa dillərə tərcüməsi spesifik üsullar tələb edir. Məhz bu tipli sözlər başqa dillərdə leksik ekvivalenti olmayan sözlər hesab edilir. Əgər dilin lüğət tərkibindəki ekvivalenti olmayan deksik təbəqəyə ölkənin ictimai-siyasi quruluşunu, onun mədəniyyətinin spesifik sahələrini əhatə edən adları da əlavə etsək, o zaman hər bir xalqın dilindəki realilərin sayı olduqca çox olur.

Dil realilərinin mədəniyyətlə bağlılığı onda özünü göstərir ki, cəmiyyətin maddi və mənəvi həyatında yeni reallıqların yaranması dildə də yeni realilərin yaranmasına səbəb olur.

İngilisdilli xalqların mədəni həyatını əks etdirən xeyli miqdarda söz və ifadələr vardır və onlar ingilis dilinin leksik fondunu əhatə edən lüğətlərə daxil olmuşdur. Bu ifadələrin önəmli bir qrupu isə malik olduqları əlavə semantik çalarlıqlara, metaforik, üslubi mənalarına görə ingilis dilinin frazeologiyasından, konnotativ məna daşıyan ifadələrdən bəhs edən ensiklopedik səciyyəli sözlüklərin tərkibində mühüm yer tutur. Milli-mədəni çalarlıqlı bu leksik təbəqə geniş rast gəlindiyindən, onların linqvistik aspektdə öyrənilməsi zəruriyyəti meydana çıxır. Bu zəruriyyəti nəzərə alaraq ingilis milli mədəniyyətindən qaynaqlanan realilərin geniş araşdırılması hazırda olduqca aktualdır.

İngilis dilində sosial-kulturoloji realilərin konnotativ aspekti sistemli şəkildə araşdırılmadığından, lakin leksikanın bu sahələrinə aid obrazlı ifadələr dildə önəmli yer tutduğundan onun xüsusi olaraq tədqiqi böyük önəm daşıyır. Bu onunla bağlıdır ki, istər ingilis dilinin leksikasının öyrənilməsində, istərsə də ingilis dilindən doğma dilə tərcümə prosesində ortaya çıxan bir çox çətinliklər məhz dilin lüğət tərkibinin arxa planına aid olan, dil daşıyıcılarının milli xüsusiyyətləri haqqında informasiya daşıyan leksik təbəqəyə aiddir. Məhz həmin leksik təbəqə ingilis xalqının ictimai quruluşunu, tarixini, adət və ənənələrini əks etdirir və bu səbəb-

dən də həmin leksik təbəqəni ingilis dilindən doğma dilə tərcümə edərkən müəyyən anlaşılmaqlar meydana çıxır. Eləcə də ünsiyyət prosesində bu tipli leksik təbəqə dərhal anlaşılır və xüsusi izahat tələb edir. Milli-mədəni çalarlıqlı təbəqənin başqa xalqlar üçün anlaşılmaz olması sosial-kulturoloji faktorlarla bağlıdır və həmin faktorlarla dilin qovuşduğu bir sahəyə aiddir. Bu leksik təbəqənin tədqiqi, göründüyü kimi, praktik baxımdan böyük önəm daşıyır.

Məqalənin aktuallığı. Məhz bu sosial-kulturoloji faktorlarla bağlı olaraq, dildə başqa xalqların anlama bilmədikləri denotativ və konnotativ mənalı realilərin öyrənilməsi və onların sistemləşdirilməsi xarici dili öyrənənlər üçün xüsusi önəm daşıyır və bu isə mövzunun aktuallığını təyin edir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Elmi yenilik ondan ibarətdir ki, müəllif ingilis dilim realilərini əks etdirən yeni dil faktlarından istifadə etmişdir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən ingilis dili leksikasını öyrənən ali məktəb müəllimləri, eləcə də tələbə və magistrantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Longman Dictionary of English Language and Culture. Harlow: Longman, 1998.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика. 2-е изд., М.: Эдиториал УРСС, 2002.
3. Иванова С.В. Лингвокультурология и лингвокогнитология: сопряжение парадигм. Уфа: РИО БашГУ, 2004.
4. Толстой Н.И. Этнолингвистика в кругу гуманитарных дисциплин Русская словесность. М.: Academia, 1997.

Г.Б. Баширова

Отражение английских культурных реалий в языке

Резюме

Английская лексика включает специфическую группу слов культурно окрашенного характера, не понятные для представителей других народов. Понимание таких слов требует объяснение или обнаружение их семантических эквивалентов в родном языке. Эта группа национально окрашенных слов известно языковедам также как языковые реалии. Изучение этих слов имеет большое значение для тех которые изучают английский язык как иностранный язык.

Достаточная информация об английской культурно окрашенной лексики является необходимым также для тех, кому приходится переводить английских текстов в которых перевод таких слов создает трудности.

В целом, наличие информация о культурно окрашенной лексики важно как для нормальной коммуникации, так и нормального перевода.

G.B. Bashirova

Reflection of English cultural realities in language

Summary

The English lexicon includes a specific group of culturally coloured words that are not understandable for the representatives of other nations, and understanding them requires either explanation or finding their semantically equivalents from the depths of the mother tongue. This group of nationally coloured words are also known in linguistics under the term of «linguistic realities» and researching them is practically of great importance for those who learn the English language as a foreign language.

Rich information about English culturally coloured lexicon is also necessary for those who translate English texts in which interpretation of such words creates some difficulties.

In general, having information about culturally coloured words and idioms is useful both for normal communication and translation.

Redaksiyaya daxil olub: 19.10.2019